

บทที่ 2

อรรถกถา

2.1 อรรถกถาตามการศึกษาของพระอรรถกถาจารย์

ในพระสูตร เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถึงที่สนะที่เรียกว่าอรรถกถา ไม่ได้ทรงอธิบายเอาไว้เพียงพอที่จะให้คนรุ่นหลังทราบแน่ชัดว่า แนวคิดดังกล่าวนี้มีสาระสำคัญ และรายละเอียดอย่างไรบ้าง ข้อมูลที่ให้รายละเอียดเจาะจงลงไปว่าอรรถกถาคือแนวคิดแบบไหนมีปรากฏในคัมภีร์ชั้นรองลงมาคืออรรถกถา ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย พระอรรถกถาจารย์ตีความว่า อรรถกถาคือแนวคิดอันเดียวกับสัสสตทฤษฎี¹

สัสสตทฤษฎี

กล่าวโดยสรุปรวบรัด สัสสตทฤษฎีคือแนวคิดที่เชื่อว่าอัตตาและโลกเที่ยง² มีนักคิดจำนวนหนึ่งในสมัยพุทธกาลเชื่อว่า ภายในตัวมนุษย์มีแก่นสารที่เป็นอมตะอยู่อย่างหนึ่ง สิ่งนี้เป็นนามธรรม มีหน้าที่ควบคุมการทำงานของร่างกาย สิ่งนี้เป็นของเที่ยง ไม่เปลี่ยนแปลง นักคิดในสมัยนั้นเรียกสิ่งนี้ว่าอัตตาบ้าง³ ชีวะบ้าง⁴ ลัทธิสัสสตทฤษฎีเชื่อในความมีอยู่ของแก่นสารที่ตัวนี้ และเชื่อว่าแก่นสารดังกล่าวนี้เป็นของเที่ยง ไม่เปลี่ยนแปลง และเป็นอมตะ

นอกจากนี้ สัสสตทฤษฎียังเชื่อว่าโลกเป็นของเที่ยง โลกในที่นี้ได้แก่สสารที่ประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งที่ต่างๆในจักรวาล ชาวสัสสตทฤษฎีจำแนกสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลออกเป็นสองส่วนหลักๆด้วยกันคือ ก. อัตตา ข. โลก อัตตาเป็นนามธรรม ส่วนโลกเป็นรูปธรรม มนุษย์ประกอบด้วยองค์ประกอบสองส่วนคืออัตตากับกาย กายเป็นรูปธรรม กายนี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของโลก ชาวสัสสตทฤษฎีเชื่อว่าทั้งอัตตาและโลกเป็นของเที่ยง

¹อรรถกถาสังยุตตนิกาย ภาค 2 หน้า 42.

²อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี พระไตรปิฎกเล่มที่ 34 ข้อที่ 847.

³ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อที่ 27-30. เป็นต้น

⁴สังยุตตนิกาย นิตานวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 16 ข้อที่ 129; ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อที่ 292. เป็นต้น

ตัวอย่างสัสตทิกฎ⁵

ต่อไปนี้เป็นผู้วิจัยขอนำแนวคิดที่จัดไว้ว่าเป็นสัสตทิกฎสมัยพุทธกาลมาแสดงเป็นบางส่วน ตัวอย่างที่นำมาแสดงนี้เป็นตัวอย่างของสัสตทิกฎที่ชัดเจน ตัวอย่างแรกเป็นแนวคิดของนักปรัชญาท่านหนึ่งชื่อปฤถักัจจานะ ส่วนตัวอย่างที่สองพระไตรปิฎกไม่ได้ระบุว่า เป็นแนวคิดของใคร

สัสตทิกฎในสมัยพุทธกาลมีแนวคิดที่เด่นชัดแยกเป็นสองประการด้วยกัน คือ ก. เชื่อว่าอัตตาและโลกเที่ยง ข. เชื่อว่าความเปลี่ยนแปลงที่เราพบเห็นในสิ่งต่างๆ รอบกายเป็นเพียงมายาภาพ ในความเป็นจริง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ตัวอย่างหมายเลข (1) จะสะท้อนให้เห็นความเชื่อในข้อ ก. ส่วนตัวอย่างหมายเลข (2) จะสะท้อนให้เห็นความเชื่อในข้อ ข. ดังนี้

(1)

ข้าแต่มหาราช! กายเจ็ดประการต่อไปนี้ ไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครออกแบบ ไม่มีใครเนรมิตขึ้น ไม่มีใครสั่งให้เนรมิตขึ้น มีจำนวนจำกัด ตั้งมั่นดุจขุนเขา ตั้งมั่นดุจเสาระเนียด กายทั้งเจ็ดเหล่านี้ ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจก่อสร้าง ทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์ แก่กันและกัน กายทั้งเจ็ดที่ว่านี้คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชีวะ กายทั้งเจ็ดประการเหล่านี้ ไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครออกแบบ ไม่มีใครเนรมิตขึ้น ไม่มีใครสั่งให้เนรมิตขึ้น มีจำนวนจำกัด ตั้งมั่นดุจขุนเขา ตั้งมั่นดุจเสาระเนียด กายทั้งเจ็ดเหล่านี้ ไม่หวั่นไหว ไม่

⁵นอกจากตัวอย่างที่ยกมาแสดงข้างต้นนี้ พระไตรปิฎกยังได้กล่าวถึงสัสตทิกฎเอาไว้หลายแห่ง ผู้สนใจโปรดดู ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อที่ 27-30; ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 ข้อที่ 87; มัชฌิมนิกาย มูลปัดชาสกั พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 ข้อที่ 281-284, 440, 552; มัชฌิมนิกาย อุปริปัดชาสกั พระไตรปิฎกเล่มที่ 14 ข้อที่ 28-34; สังยุตตนิกาย สคาววรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 15 ข้อที่ 566; สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 ข้อที่ 158, 179-180; ขุททกนิกาย มหานิเทศ พระไตรปิฎกเล่มที่ 29 ข้อที่ 107, 721; และอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี พระไตรปิฎกเล่มที่ 34 ข้อที่ 847. เป็นต้น

แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจก่อสร้าง ทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์
แก่กันและกัน ภายในกายเหล่านี้ ไม่มีผู้ทำ ไม่มีผู้สั่งให้ทำ ไม่มีผู้ไต่ถาม ไม่
มีผู้สั่งให้ไต่ถาม ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้สั่งให้รู้ เมื่อคนเอาอาวุธคมตัดหัวกัน ไม่ได้ว่า
มีใครฆ่าใคร อาวุธนั้นเพียงแต่ผ่านไปในที่ว่างระหว่างกายเหล่านี้เท่านั้น⁶

(2)

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ วิหารเชตวัน นครสาวัตถี. . .
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อสิ่งใดหนอ
แลมีอยู่ เพราะอาศัยสิ่งใด เพราะยึดมั่นสิ่งใด จึงเกิดความเห็นอย่างนี้ขึ้นว่า
แท้ที่จริง ลมมิได้พัด สายน้ำมิได้ไหล หนิงมีกรรมมิได้ตลอด พระจันทร์และ
พระอาทิตย์มิได้ขึ้นหรือตก หากแต่สิ่งเหล่านี้ตั้งมั่นอยู่ดุจเสาระเนียด⁷

สี่สัสตทิกฺกุฏฐิเป็นอถกติกิกฺกุฏฐิไคยอย่างไร

การที่พระอรธรรณดาจารย์ตีความว่าอถกติกิกฺกุฏฐิคือสี่สัสตทิกฺกุฏฐิอาจมีทางทำความเข้าใจ
เข้าใจได้ว่า การที่ชาวสี่สัสตทิกฺกุฏฐิเชื่อว่าอถกตาและโลกเพียงแฝงความเชื่อที่สำคัญประการ
หนึ่งเอาไว้ คือความเชื่อที่ว่ามีสิ่งที่เรียกว่าอถกตาและโลกจริง และสองสิ่งนี้ก็มียู่ในฐานะ
ที่เป็นความจริงสุดท้ายที่แยกเป็นอิสระจากกัน โลกมิได้มีฐานะเป็นมโนภาพของจิตหรือ
อถกตา หากแต่โลกเป็นสิ่งที่มียู่อย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับอถกตา

ความเชื่อที่ว่ามียอถกตาและโลกอยู่จริงนี้อาจถือได้ว่าเป็นส่วนที่ทำให้สี่สัสตทิกฺกุฏฐิมิ
ฐานะเป็นอถกติกิกฺกุฏฐิได้ จะอย่างไรก็ตาม อถกติกิกฺกุฏฐิก็ไม่จำเป็นต้องเป็นสี่สัสตทิกฺกุฏฐิเสมอ
ไป อาจมีปรัชญาบางระบบที่ไม่เชื่อว่ามีอถกตา และไม่เชื่อว่าโลกเป็นสิ่งที่เที่ยง ปรัชญา
ดังกล่าวนี้อาจจัดเป็นอถกติกิกฺกุฏฐิได้เช่นเดียวกับสี่สัสตทิกฺกุฏฐิที่เชื่อว่าอถกตาและโลกเที่ยง เนื้อ
หาส่วนที่ทำให้ปรัชญาบบดังกล่าวนี้เป็นอถกติกิกฺกุฏฐิแม้ว่าจะตรงกันข้ามกับสี่สัสตทิกฺกุฏฐิก็ตาม
คือ เนื้อหาส่วนที่เป็นความเชื่อว่ามีโลกมีอยู่นั่นเอง

ผู้วิจัยเห็นว่าการที่พระอรธรรณดาจารย์ตีความว่าอถกติกิกฺกุฏฐิคือสี่สัสตทิกฺกุฏฐิเป็นสิ่งที่
รับฟังได้ แต่ผู้วิจัยคิดว่า สี่สัสตทิกฺกุฏฐิไม่ใช่ส่วนทั้งหมดของอถกติกิกฺกุฏฐิ อถกติกิกฺกุฏฐิน่าจะมี

⁶ ทัศนิกาย สลชนธรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อที่ 97.

⁷ สังยุตตนิกาย ชนธรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 ข้อที่ 417.

เนื้อหากว้างกว่าสัตสตทิกฐิ กล่าวให้ง่ายคือ นอกเหนือจากสัตสตทิกฐิแล้ว ยังมีปรัชญา
อีกหลายสำนักที่สามารถเป็นอรรถกถาทิกฐิได้ การตีความของพระอรธกถาจารย์ตามที่
กล่าวมาทั้งหมดนี้แม้จะไม่ผิด แต่ก็ไม่สมบูรณ์ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเหตุผลที่ว่าทำไมจึงเห็น
ว่าการตีความของพระอรธกถาจารย์ดังกล่าวนี้ไม่สมบูรณ์ในหัวข้อ 2.3 ข้างหน้า ใน
ตอนนี้จะขอสรุปเพียงว่า ในทัศนะของพระอรธกถาจารย์อรรถกถาทิกฐิคือสัตสตทิกฐิ

2.2 อรรถกถาทิกฐิในอภิธรรมปิฎก

ในคัมภีร์กถาวัตถุซึ่งเป็นคัมภีร์ เล่มหนึ่งที่จัดอยู่ในหมวดอภิธรรมปิฎกได้กล่าวถึง
แนวคิดของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งเอาไว้ พระสงฆ์กลุ่มนี้มีทัศนะที่เรียกกันในภาษาบาลีว่า
สัพพตถิกวาทะ เชื่อกันว่าพระสงฆ์กลุ่มนี้น่าจะเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มที่รวมตัวกันเป็นนิกาย
ที่เรียกชื่อในภาษาสันสกฤตว่าสรวาสตีวาท

คัมภีร์กถาวัตถุแต่งขึ้นในคราวสังคายนาครั้งที่สาม เป็นผลงานของพระเถระ
รูปหนึ่งชื่อพระโมคคัลลิตฺตฺรติสสะ ในคัมภีร์ เล่มนี้ท่านได้รวบรวมแนวคิดของพระสงฆ์กลุ่ม
ต่างๆที่ท่านไม่เห็นด้วยมาเขียนโต้แย้ง ในบรรดาแนวคิดทั้งหลายที่ท่านนำมาโต้แย้งนี้ มี
แนวคิดของพระสงฆ์กลุ่มที่กล่าวถึงข้างต้นรวมอยู่ด้วย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อหาบางส่วนในคัมภีร์กถาวัตถุตอนที่ว่าด้วยทัศนะที่เรียกว่าสัพพต-
ถิกวาทะ เนื้อความนี้เขียนในรูปคำสนทนาโต้ตอบ ฝ่ายที่ถามคือพระโมคคัลลิตฺตฺรติสสะ
ส่วนฝ่ายที่ตอบคือฝ่ายที่พระโมคคัลลิตฺตฺรติสสะสมมติว่าเป็นพระสงฆ์ที่ยึดถือสัพพตถิกวาทะ

- ถาม-สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
- ตอบ-ใช่
- ถาม-หมายความว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ในที่ทั้งปวงใช่หรือไม่
- ตอบ-อย่าพูดอย่างนั้น
- ถาม-(เริ่มต้นใหม่) สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
- ตอบ-ใช่
- ถาม-หมายความว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ทุกเวลาใช่หรือไม่
- ตอบ-อย่าพูดอย่างนั้น . . .
- ถาม-(เริ่มต้นใหม่) สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
- ตอบ-ใช่

ถาม-หมายความว่าแม่แต่สิ่งที่ไม่ได้อยู่ก็ถือว่ามิใช่หรือไม่

ตอบ-อย่าพูดอย่างนั้น. . .

ถาม-(เริ่มต้นใหม่) อคติมิใช่ใหม่

ตอบ-ใช่

ถาม-ก็อคติดับ ลับหาย แปรเปลี่ยน สูญ สลาย ไปแล้วมิใช่หรือ

ตอบ-ใช่

ถาม-ในเมื่ออคติดับ ลับหาย แปรเปลี่ยน สูญ สลาย ไปแล้วอย่างนี้ ก็ไม่ควรจะพูดว่าอคติมิใช่หรือไม่

ตอบ-(เงิบ)

ถาม-(เริ่มต้นใหม่) อนาคตมิใช่ใหม่

ตอบ-ใช่

ถาม-ก่อนอนาคตยังไม่เกิด ยังไม่มี ยังไม่อุบัติ ยังไม่เริ่มขึ้น ยังไม่ก่อตัวขึ้น ยังไม่ปรากฏ มิใช่หรือไม่

ตอบ-ใช่

ถาม-ในเมื่ออนาคตยังไม่เกิด ยังไม่มี ยังไม่อุบัติ ยังไม่เริ่มขึ้น ยังไม่ก่อตัวขึ้น ยังไม่ปรากฏ เช่นนี้แล้ว ก็ไม่ควรจะพูดว่าอนาคตมิใช่หรือไม่

ตอบ-(เงิบ)

ถาม-(เริ่มต้นใหม่) ปัจจุบันมิใช่ ปัจจุบันยังไม่ดับ ยังไม่ลับหาย ยังไม่แปรเปลี่ยน ยังไม่สูญ ยังไม่สลาย มิใช่หรือไม่

ตอบ-ใช่

ถาม-ท่านบอกว่าอคติมิใช่ หมายความว่าอคติยังไม่ดับ ยังไม่ลับหาย ยังไม่แปรเปลี่ยน ยังไม่สูญ ยังไม่สลาย มิใช่ใหม่

ตอบ-อย่าพูดอย่างนั้น⁸

ท่านพระโมคคัลลิตฺตฺรคิสสะได้ใช้เนื้อที่ในคัมภีร์กถาวัตถุก่อนข้างยาว (จำนวนสามสิบหน้ากระดาษเต็มของพระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยใช้เป็นเอกสารอ้างอิงนี้) สำหรับโต้แย้งแนวคิดของพระสงฆ์กลุ่มนี้ ข้อโต้แย้งทั้งหมดของท่านก่อนข้างอ่อนในทางตรรกวิทยา

⁸ อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระไตรปิฎกเล่มที่ 37 ข้อที่ 301-304.

จะอย่างไรก็ตาม จากข้อเขียนของท่านดังกล่าวนี้ก็พอทำให้เราทราบได้ว่าศัพท์ถิกวาหะมีเนื้อหาว่าอย่างไร

เนื้อหาของศัพท์ถิกวาหะ

ข้อมูลสำหรับใช้ศึกษาแนวคิดของชาวศัพท์ถิกวาหะแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ก. ข้อมูลจากคัมภีร์ภควัตถุ และ ข. ข้อมูลจากคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาท นิกายสรวาสติวาทมีคัมภีร์เป็นของตนเองอยู่จำนวนหนึ่ง เดิมเขียนเป็นภาษาสันสกฤต ปัจจุบันคัมภีร์เหล่านี้ไม่มีเหลืออยู่แล้ว ก่อนหน้าที่คัมภีร์เหล่านี้จะสูญหายไป ได้มีผู้แปลเป็นภาษาจีน วรรณกรรมของนิกายนี้เท่าที่สามารถสืบค้นได้และเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดก็คือฉบับแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนที่กล่าวมานี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อมูลในคัมภีร์ภควัตถุก็ดี ข้อมูลในคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทก็ดี ต่างก็ให้ภาพของลัทธิศัพท์ถิกวาหะค่อนข้างตรงกัน ด้วยเหตุนี้นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จึง เชื่อมร่วมกันว่าศัพท์ถิกวาหะในวรรณกรรมบาลีกับสรวาสติวาทในวรรณกรรมสันสกฤต คือชื่อที่ใช้เรียกที่ศนะอันเดียวกันนั่นเอง⁹

ศัพท์ถิกวาหะประกอบด้วยหลักความเชื่อที่สำคัญสองประการ¹⁰ ความเชื่อสองข้อนี้ต่างประสานและสนับสนุนกันและกันคือ

ก. เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเปลี่ยนแปลงจริง แต่ภายในความเปลี่ยนแปลงนั้นมีบางสิ่งคงอยู่

ข. เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ตลอดสามกาลคือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ชาวศัพท์ถิกวาหะเป็นชาวพุทธ ดังนั้นแนวความคิดของคนเหล่านี้จึงอยู่ในกรอบของพุทธปรัชญา ที่ผ่านมาผู้วิจัยได้กล่าวถึงลัทธิสัสตทิฏฐิ พุทธปรัชญาไม่เห็นด้วยกับสัสตทิฏฐิในสองเรื่องคือ เรื่องอตตะ และความเปลี่ยนแปลง พุทธปรัชญาปฏิเสธว่า ไม่มีอตตะ และพุทธปรัชญาก็ไม่คิดว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสิ่งต่างๆ เป็นมาอย่างที่ว่าชาวสัสตทิฏฐิ

⁹ผู้สนใจประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในช่วงที่เกิดศัพท์ถิกวาหะนี้ผู้วิจัยขอแนะนำให้ดู เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520); และ Edward J. Thomas, The History of Buddhist Thought (London: Routledge & Kegan Paul LTD, 1953).

¹⁰อภิธรรมปิฎก ภควัตถุ พระไตรปิฎกเล่มที่ 37 ข้อที่ 302-343.

เชื่อ สำหรับพุทธปรัชญา ความเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง หลักธรรมที่สนับสนุนแนวคิดที่ว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ไม่ใช่มายา ก็คือหลักอนิจจตาและทุกขตา¹¹ ชาวสัททิกวาหะก็เช่นเดียวกับชาวพุทธทั่วไปที่เชื่อว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง จะอย่างไรก็ตาม ชาวสัททิกวาหะก็มีแนวคิดเฉพาะเป็นของตนเองตรงที่เชื่อว่า แม้ความเปลี่ยนแปลงจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง แต่ภายในความเปลี่ยนแปลงนั้น มีบางสิ่งคงอยู่ และสิ่งนี้เองที่ทำให้เราสามารถสรุปได้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ตลอดทั้งสามกาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ในคัมภีร์กถาวัตถุ ชาวสัททิกวาหะกล่าวว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงจริง แต่ภายในความเปลี่ยนแปลงนั้นมีสิ่งหนึ่งคงอยู่ สิ่งนี้ชาวสัททิกวาหะเรียกว่า ความเป็นรูป ความเป็นเวทนา ความเป็นสัญญา ความเป็นสังขาร และความเป็นวิญญาณ¹²

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องรูป สมมติว่าเรามีไม้ยู้ท่อนหนึ่ง เราเอาไม้นี้ไปเผาไฟ ผลที่ได้ก็คือขี้เถ้ากองหนึ่ง ในทัศนะของชาวสัททิกวาหะ ไม้คือรูป ขี้เถ้าก็คือรูป การที่ไม้ท่อนนี้แปรเป็นขี้เถ้าเป็นการเปลี่ยนแปลงจริง แต่ภายในความเปลี่ยนแปลงนั้นมีบางสิ่งคงอยู่ สิ่งนี้คือความเป็นรูป ในเรื่องเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็เช่นเดียวกัน เวทนาหนึ่งดับไป เวทนาหนึ่งเกิดขึ้นแทน นี่คือการเปลี่ยนแปลง แต่ภายในความเปลี่ยนแปลงนี้ มีสิ่งหนึ่งคงอยู่คือความเป็นเวทนา ก่อนหน้านี้เรารู้สึกเป็นสุข แต่เวลานี้เรากำลังรู้สึกเป็นทุกข์ นี่คือการที่สุขเวทนาเปลี่ยนมาเป็นทุกข์เวทนา แต่ไม่ว่าเวทนาสองประการนี้จะเป็นคนละอย่างกันอย่างไร ทั้งคู่ก็เป็นเวทนาเหมือนกัน

ขอกลับไปที่เรื่องท่อนไม้กับขี้เถ้าอีกครั้ง สมมติว่าขี้เถ้านี้เราสามารถนำไปแปรเป็นสารบางอย่างซึ่งขอเรียกว่าสาร ก. ในทัศนะของชาวสัททิกวาหะ ก. ที่ว่านี้เป็นรูปเช่นกัน เป็นไปไม่ได้ที่รูปธรรมจะเปลี่ยนเป็นสิ่งที่ไม่ใช่รูปธรรม รูปธรรมต้องเปลี่ยนเป็นรูปธรรมเสมอ ขณะนี้เรามีขี้เถ้ากองหนึ่งอยู่ตรงหน้า ขี้เถ้าเป็นสิ่งที่มียู่ในปัจจุบัน ในความเห็นของชาวสัททิกวาหะ ขี้เถ้ากองนี้ในแง่หนึ่งก็คือท่อนไม้ในอดีตนั่นเอง สมมติว่า

¹¹สังยุตตนิกาย สฬายคนวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 18 ข้อที่ 1.

¹²อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระไตรปิฎกเล่มที่ 37 ข้อที่ 322-343.

อีกหนึ่งชั่วโมงข้างหน้า เราจะเอาซีเด้ากอนี้ไปแปรเป็นสาร ก. ซีเด้ากอนี้มองในอีกแห่งก็คือสาร ค. ในอนาคตนั่นเอง

เมื่อท่อนไม้เปลี่ยนเป็นซีเด้า เราอาจพูดว่า ท่อนไม้ได้กลายเป็นอดีตไปแล้ว แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าท่อนไม้นั้นได้ดับหายไป ท่อนไม้นั้นยังคงอยู่ แต่อยู่ในรูปของซีเด้า ที่ชาวสัพทตถิกวาทะกล่าวว่อดีตยังคงอยู่มีความหมายตามที่กล่าวมานี้ เช่นเดียวกัน ในอีกหนึ่งชั่วโมงข้างหน้า ซีเด้ากอนี้จะถูกแปรเป็น ก. เราอาจพูดว่า ก. เป็นอนาคต แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่า ก. ยังไม่เกิด สำหรับชาวสัพทตถิกวาทะ ก. มีอยู่แล้ว หากแต่มีอยู่ในรูปของซีเด้า ทัศนคติตามที่กล่าวมานี้ชาวสัพทตถิกวาทะเชื่อว่าดำเนินไปตามพระพุทธรวณะที่ศรีสเอาไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย! เราจักแสดงขันธห้าและอุปาทานขันธห้า ขอเธอทั้งหลาย จงตั้งใจสดับ ภิกษุทั้งหลาย! ขันธห้ามีอะไรบ้าง ภิกษุทั้งหลาย! รูปร่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นรูปในอดีตก็ตาม จะเป็นรูปในอนาคตก็ตาม จะเป็นรูปในปัจจุบันก็ตาม. . . นี้เรียกว่ารูปขันธ เวทนา. . . สัญญา. . . สังขาร . . . วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นวิญญาณในอดีตก็ตาม จะเป็นวิญญาณในอนาคตก็ตาม จะเป็นวิญญาณในปัจจุบันก็ตาม. . . นี้เรียกว่าวิญญาณขันธ ภิกษุทั้งหลาย! ขันธห้าประการเหล่านี้เรียกว่าขันธห้า

ภิกษุทั้งหลาย! ก็อุปาทานขันธห้ามีอะไรบ้าง ภิกษุทั้งหลาย! รูปร่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นรูปในอดีตก็ตาม จะเป็นรูปในอนาคตก็ตาม จะเป็นรูปในปัจจุบันก็ตาม. . . อันประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน นี้เรียกว่ารูปอุปาทานขันธ เวทนา. . . สัญญา. . . สังขาร. . . วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นวิญญาณในอดีตก็ตาม จะเป็นวิญญาณในอนาคตก็ตาม จะเป็นวิญญาณในปัจจุบันก็ตาม. . . อันประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน นี้เรียกว่าวิญญาณอุปาทานขันธ ภิกษุทั้งหลาย! อุปาทานขันธห้าประการเหล่านี้เรียกว่าอุปาทานขันธห้า¹³

ขอให้สังเกตพระพุทธรวณะตามที่ยกมาแสดงนี้ เวลาที่พระพุทธรวณะถึงขันธห้าและอุปาทานขันธห้า จะทรงระบุว่าขันธเหล่านี้หมายถึงเอาขันธในสามกาลคืออดีต ปัจจุบัน

¹³สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 ข้อที่ 95-96.

และอนาคต เราจะพบพระพุทธวจนะที่เวลาคริสต์ถึงขั้นห้าทรงหมายเอาขั้นห้าในสาม
กาลดั่งที่ยกมาแสดงนี้ไว้เสมอในพระไตรปิฎก¹⁴ จากพระพุทธวจนะเหล่านี้ ชาวสัพพัตติก-
วาทะได้นำมาสร้างเป็นระบบปรัชญาที่เรียกว่าสัพพัตติกทฤษฎีดังกล่าวนั้น

สัพพัตติกวาทะกับสัสสตทฤษฎี

ในคัมภีร์กถาวัตถุ เมื่อพระโมคคัลลีสบุตรติสสะจะแย้งสัพพัตติกวาทะ เหตุผลหลัก
ที่ท่านนำมาใช้แย้งก็คือ หากชาวสัพพัตติกวาทะยืนยันความคิดของตน ชาวสัพพัตติกวาทะก็
ต้องยอมรับด้วยว่า ทศนะของคนนั้นเป็นสัสสตทฤษฎี¹⁵ ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยกับเหตุผลที่ท่านพระ
โมคคัลลีสบุตรติสสะใช้แย้งสัพพัตติกวาทะดังกล่าวนั้นเพราะ

ก. ที่ผ่านมาผู้วิจัยได้ยกทศนะที่เรียกว่าสัสสตทฤษฎีในสมัยพุทธกาลมาแสดง
จากตัวอย่างที่ยกมานั้นเราจะเห็นว่า สัสสตทฤษฎีประกอบด้วยความเชื่อหลักสองประการ
คือ 1. เชื่อว่าอัตตาและโลกเที่ยง 2. เชื่อว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสิ่งต่างๆ เป็น
มายาภาพ เมื่อนำเอาสัพพัตติกวาทะมาเทียบกับสัสสตทฤษฎี จะพบว่าสองแนวคิดนี้ขัดแย้ง
กันในเรื่องหลักๆสองประการข้างต้นคือ สัพพัตติกวาทะไม่เชื่อว่ามีอัตตา ทั้งไม่เชื่อด้วย
ว่าโลกเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ และสัพพัตติกวาทะก็ไม่เชื่อว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นมายาภาพ
อย่างสัสสตทฤษฎี

ข. สัสสตทฤษฎีทอนสิ่งทั้งปวงในจักรวาลลงสู่หน่วยมูลฐานจำนวนหนึ่ง (หน่วย
มูลฐานเหล่านี้ท่านปฤชกัจจายนะเรียกว่ากาย) ในทัศนะของชาวสัสสตทฤษฎี หน่วยมูลฐาน
เหล่านี้เป็นอมตะ ไม่มีใครทำลายได้ เมื่อหน่วยมูลฐานเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจถูกกระทำให้
เปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงที่เราพบในสิ่งต่างๆจึงเป็นเพียงมายาภาพ เรามีไม่ทอน
หนึ่ง ไม่นับประกอบด้วยหน่วยมูลฐานคือ ดิน น้ำ ไฟ และลม หน่วยมูลฐานทั้งสิ้นนี้อาจถูก
ทำลายหรือทำให้เปลี่ยนแปลงด้วยไฟ ดังนั้นเมื่อเราเอาทอนไม้ไปเผาแล้วได้ขี้เถ้า นั้น
ก็ไม่ได้หมายความว่าหน่วยมูลฐานที่ประกอบกันขึ้นเป็นทอนไม้ถูกทำลายหรือทำให้เปลี่ยน
แปลง หน่วยมูลฐานเหล่านี้ยังคงเป็นปกติ หากแต่เพราะหน่วยมูลฐานเหล่านี้รวมตัวกันใน
รูปลักษณะใหม่ เราจึงมองเห็นมันเป็นกองขี้เถ้า ทั้งทอนไม้และขี้เถ้าคือสิ่งเดียวกัน

¹⁴ กุสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 ข้อที่ 81-82, 147-
148, 160, 162, 186, 242. เป็นต้น

¹⁵ อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระไตรปิฎกเล่มที่ 37 ข้อที่ 322-343.

ศัพท์ถิกวาหะก็ทอนสิ่งต่างๆในจักรวาลลงเป็นหน่วยมูลฐานเช่นกัน หน่วยมูลฐานเหล่านี้เรียกว่าปรมาตตธรรมซึ่งจำแนกออกเป็นสองส่วนคือ ปรมาตตธรรมฝ่ายอสังขตะ และปรมาตตธรรมฝ่ายสังขตะ ศัพท์ถิกวาหะก็เหมือนกับพุทธปรัชญาเดรวาทที่ยอมรับว่านิพพานเป็นอสังขตะ ส่วนขันธห้าเป็นสังขตะ¹⁶ ดังนั้น เมื่อเราเอาทอนไม้ไปเผากลายเป็นขี้เถ้า ในทัศนะของชาวศัพท์ถิกวาหะ ทอนไม้ได้เปลี่ยนเป็นขี้เถ้าจริง ทอนไม้เป็นรูป รูปย่อมไม้เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา นี่คือการแตกต่างระหว่างสัสสตทิกฎิกับศัพท์ถิกทิกฎิ

จะอย่างไรก็ตาม หากเราตีความว่าสัสสตทิกฎิได้แก่ระบบปรัชญาที่เชื่อว่ามีบางสิ่งคงที่ในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสิ่งต่างๆ ศัพท์ถิกวาหะก็อาจตีความได้ว่าเป็นสัสสตทิกฎิ ที่ผู้วิจัยกล่าวว่าไม่เห็นด้วยกับเหตุผลของท่านพระโมคคัลลิตบุตรติสสะที่พยายามแสดงว่าศัพท์ถิกวาหะเป็นสัสสตทิกฎิ ผู้วิจัยใช้คำว่าสัสสตทิกฎิในความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่ว่า สัสสตทิกฎิคือแนวคิดที่เชื่อว่าอัตตาและโลกเที่ยง

ศัพท์ถิกทิกฎิกับอติกทิกฎิ

ศัพท์ถิกทิกฎิชื่อก็บอกอยู่แล้วว่าหมายถึงแนวคิดที่เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ แนวคิดหลักของพุทธปรัชญาสำนักนี้สรุปเป็นข้อความสั้นๆได้ว่า สพุ อตุติ แปลว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ (ในวรรณกรรมสันสกฤต ท่านกล่าวถึงปรัชญาของนิกายสรวาสตีวาทเอาไว้ว่า นิกายดังกล่าวนี้มีแนวคิดที่อาจสรุปเป็นข้อความสั้นๆได้ว่า สรวู อสุติ แปลว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่)¹⁷ ปัญหาสำคัญที่เราควรพิจารณากัน ณ ที่นี้คือ ศัพท์ถิกวาหะนี้เป็นแนวคิดอย่างเดียวกับแนวคิดที่เรียกกันว่าอติกทิกฎิในสมัยพุทธกาลหรือไม่ ปัญหาดังกล่าวนี้ไม่อาจตอบได้ง่ายๆเลย จะอย่างไรก็ตาม สองแนวคิดนี้ก็มีความเชื่อตรงกันว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่¹⁸ ไม่ว่าศัพท์ถิกทิกฎิจะเป็นแนวคิดเดียวกับอติกทิกฎิที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลหรือไม่ สิ่งหนึ่งที่เราสามารถยืนยันได้ก็คือ ศัพท์ถิกทิกฎิสามารถตีความว่าเป็นอติกทิกฎิได้ ส่วนจะเป็นบางส่วนของอติกทิกฎิ หรือเป็นส่วนทั้งหมดของอติกทิกฎิ นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

¹⁶ อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระไตรปิฎกเล่มที่ 37 ข้อที่ 322-343.

¹⁷ Edward J. Thomas, The History of Buddhist Thought, p. 164.

¹⁸ ไปรคเทียบ สังยุตตนิกาย นิตานวารค พระไตรปิฎกเล่มที่ 16 ข้อที่ 176.

กับอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระไตรปิฎกเล่มที่ 37 ข้อที่ 301.

2.3 อรรถกถาตามการตีความของผู้วิจัย

ที่ผ่านมา เราได้พิจารณาอรรถกถาตามการตีความของพระอรชกถาจารย์และอรรถกถาตามที่ปรากฏในอภิธรรมปิฎก ผลจากการพิจารณาสรุปได้ว่า ในทัศนะของพระอรชกถาจารย์ อรรถกถาหรือสัสสตกถา ส่วนในอภิธรรมปิฎก ปรากฏแนวคิดของพุทธปรัชญาสำนักหนึ่งที่สามารถจัดได้ว่าเป็นอรรถกถาหรือพุทธปรัชญาสำนักสหัตถกถา ทั่วไปนี้ผู้วิจัยขอเสนอการตีความของตนเองว่าอรรถกถาที่วิทธานิพนธ์นี้ต้องการศึกษาน่าจะได้แก่นแนวคิดแบบไหน โดยที่การตีความนี้จะอาศัยข้อมูลที่ปรากฏระจกกระจ่ายอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นหลัก

สาระหลักของอรรถกถา

ปัญหาแรกที่เราควรพิจารณากันก่อนก็คือ อะไรคือหลักเกณฑ์สำหรับวินิจฉัยว่าแนวคิดนี้เป็นอรรถกถา หากเราสามารถหาหลักเกณฑ์นั้นได้ การพิจารณาว่าอรรถกถามีเนื้อหาครอบคลุมไปถึงปรัชญาสำนักใดบ้างย่อมจะง่ายขึ้น ก่อนอื่นผู้วิจัยขอคัดข้อความในภาษาบาลีตอนที่พระพุทธองค์ตรัสถึงอรรถกถาให้ท่านกันดังนี้

เอกมุนฺติ นิลินฺโน โข โลกายติโก พุราหฺมณเณ ภควนฺติ เอตทโวจ กิ นุ
โฆ โภ โคตม สหฺมตฺตติ. สหฺมตฺตติ โฆ พุราหฺมณเณ เชฏฐเมตฺติ โลกายติ.

โลกายติภราหฺมณํนิงฺลง ฌ ที่อันสมควรแล้วทุกถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่ท่านโคตมะผู้เจริญ! สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ตอบว่า ภราหฺมณ! ทัศนะที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่เป็นทัศนะที่สุคชั่วอย่างแรก¹⁹

จากข้อความที่คัดมานี้ เราจะเห็นว่า ข้อความตอนที่ว่า สหฺมตฺตติ นี้เองคือเนื้อหาหลักของอรรถกถา ข้อความตอนนี้อาจแยกออกมามีคือ สหฺมตฺตติ อติ อติ แปลว่าแนวคิดที่ว่าสิ่งทั้งปวง(สหฺมตฺตติ) มีอยู่(อติ) ข้อความดังกล่าวนี้เมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษจะได้ว่า The theory that "everything exists."²⁰

¹⁹สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 16 ข้อที่ 176.

²⁰Edward J. Thomas, The History of Buddhist Thought, pp. 164-165; David J. Kalupahana, Nagarjuna: The Philosophy of the Middle Way (New York: State University of New York Press, 1986), pp. 10-11.

ในเบื้องต้นนี้ เราอาจสรุปได้ประการหนึ่งว่า หลักเกณฑ์สำหรับใช้วัดว่าแนวคิดใดเป็นอรรถิกวาเทหรือไม่ใช่คือ แนวคิดนั้นเชื่อในความมีอยู่ของสิ่งต่างๆหรือไม่ หากแนวคิดนั้นเชื่อว่าสิ่งต่างๆมีอยู่จริง แนวคิดนั้นก็อาจจัดเป็นอรรถิกทฤษฎี นี่คือหลักเกณฑ์เบื้องต้น

อรรถิกทฤษฎีไม่จำเป็นต้องเป็นสัสสทฤษฎี

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถึงแนวคิดที่พุทธปรัชญาไม่เห็นด้วย บางครั้งเราจะพบว่า แนวคิดที่พุทธปรัชญาไม่เห็นด้วยนั้นมีเนื้อหาตรงกันข้ามกับสัสสทฤษฎี ยกตัวอย่างเช่นแนวคิดที่ว่าโลกไม่เที่ยงเป็นต้น มีพระพุทธวาทะหลายแห่งในพระไตรปิฎกที่ระบุเอาไว้ว่า ความเชื่อที่ว่าโลกไม่เที่ยง (ซึ่งตรงกันข้ามกับสัสสทฤษฎี) ก็เป็นมิจฉาทฤษฎีได้²¹ การที่มีตัวอย่างทำนองนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก ทำให้ผู้วิจัยคิดว่า เมื่อเรากล่าวถึงแนวคิดที่พุทธปรัชญาไม่เห็นด้วย เราไม่ควรคิดว่าแนวคิดนั้นจะต้องเป็นสัสสทฤษฎี อาจมีปรัชญาบางระบบที่พุทธปรัชญาไม่เห็นด้วย โดยที่ระบบปรัชญานั้นๆมีเนื้อหาขัดแย้งหรือตรงกันข้ามกับสัสสทฤษฎี หลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถนำมาใช้ในการพิจารณาแนวคิดที่เรียกว่าอรรถิกทฤษฎีนี้ด้วย

อรรถิกทฤษฎีมีเนื้อหาหลักตรงที่เชื่อว่าสิ่งต่างๆมีอยู่จริง อรรถิกทฤษฎีไม่ได้ระบุเอาไว้ว่า สิ่งต่างๆที่อรรถิกทฤษฎีเชื่อว่ามีอยู่จริงนี้ใดแก่สิ่งที่เป็นอมตะ ไม่เปลี่ยนแปลงเท่านั้น สิ่งต่างๆที่มีอยู่อาจมีอยู่ได้ในหลายลักษณะเช่น ก. มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร ข. มีอยู่อย่างไม่เที่ยงแท้ถาวร ค. มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวรในบางส่วน และไม่เที่ยงแท้ถาวรในบางส่วน เป็นต้น การที่สิ่งทั้งหลายจะมีอยู่ในลักษณะใดไม่ใช่ประเด็นสำคัญในการวินิจฉัยว่าแนวคิดนั้นเป็นอรรถิกวาเทหรือไม่ใช่ สิ่งสำคัญคือความเชื่อพื้นฐานที่ว่าสิ่งต่างๆมีตัวตนอยู่จริง ไม่ใช่มายาภาพ ความเชื่ออย่างหลังนี้ต่างหากที่เป็นเกณฑ์วินิจฉัยความเป็นอรรถิกทฤษฎี

อรรถิกทฤษฎีสี่แบบ

ที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้กล่าวถึงสัสสทฤษฎีและสัพพัตถิกทฤษฎี แนวคิดสองระบบนี้แม้จะขัดแย้งกัน แต่ก็สามารถจัดรวมเป็นอรรถิกทฤษฎีได้เหมือนกัน สิ่งที่ทำให้แนวคิดทั้งสองระบบนี้เป็นอรรถิกทฤษฎีก็คือ ความเชื่อที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่จริง นั่นเอง

²¹ ทัพณิกาย สิลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อที่ 292; สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 ข้อที่ 435. เป็นต้น

สัสตทิกฎิเชื่อว่าม้อคตาและโลก อคตาเป็นนามธรรม ส่วนโลกเป็นรูปธรรม เราอาจจัดสัสตทิกฎิเป็นระบบปรัชญาที่เรียกกันในภาษาปรัชญาสมัยนี้ว่าจิตนิยมได้ มีปรัชญาอีกระบบหนึ่งที่ถือว่าตรงกันข้ามกับปรัชญาจิตนิยมคือสสารนิยม ชาวสสารนิยมไม่เชื่อว่าม้อสิ่งอื่นนอกเหนือไปจากสสาร แม้ว่าปรัชญาสองระบบนี้จะขัดแย้งกัน แต่ทั้งคู่ก็เชื่อร่วมกันว่าโลกทางกายภาพที่เราสัมผัสได้ด้วยอายตนะนี้มีอยู่จริง มองจากแง่นี้ ปรัชญาสสารนิยมก็สามารถถูกจัดเป็นอศติกทิกฎิในทัศนะของพุทธศาสนาได้

สัพทติกวาทะไม่เชื่อว่าม้อคตา แต่ก็เชื่อว่าม้อจิต ความเชื่อที่ว่าม้อสิ่งอื่นนอกเหนือไปจากสสารภายในจักรวาลนี้ทำให้สัพทติกวาทะสามารถถูกจัดเป็นปรัชญาจิตนิยมได้ จะอย่างไรก็ตาม จิตนิยมของสัพทติกวาทะก็แตกต่างจากจิตนิยมของสัสตทิกฎิตรงที่ไม่เชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร ในปรัชญาสัพทติกวาทะ จิตกตติ โลกกตติ ล้วนไม่เที่ยง หากแต่ต้องเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา

มาถึงตรงนี้ เราอาจมองเห็นแล้วว่า มีทัศนะทางอภิปรัชญาที่อาจเป็นไปได้ อยู่สี่สำนัก และทั้งสี่สำนักนี้อาจจัดรวมเป็นอศติกทิกฎิได้ด้วยกันคือ

- ก. ปรัชญาจิตนิยมแบบที่เชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร
- ข. ปรัชญาจิตนิยมแบบที่ไม่เชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร
- ค. ปรัชญาสสารนิยมแบบที่เชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร
- ง. ปรัชญาสสารนิยมแบบที่ไม่เชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร

ความเชื่อในข้อ ก. เราสามารถพบได้ในลัทธิสัสตทิกฎิสัมัยพุทธกาล อย่างเช่น สัสตทิกฎิของท่านปุกุชกัจจายนะ เป็นต้น ความเชื่อในข้อ ข. เราสามารถพบได้ในปรัชญาสัพทติกวาทะ ความเชื่อในข้อ ค. ผู้วิจัยยังตรวจหาไม่พบในพระไตรปิฎกตลอดจนวรรณกรรมอื่นๆของพุทธศาสนา แต่ความเชื่อดังกล่าวนี้ปรากฏในประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตก เราจะพบแนวคิดดังกล่าวนี้ได้ในงานของนักปรัชญาตะวันตกโบราณ อย่างเช่นลูเครติอุส เป็นต้น²² แม้ว่าความเชื่อแบบที่ปรากฏในข้อ ค. นี้ จะเป็นของตะวันตก ผู้วิจัยก็ถือว่าสามารถจัดรวมเข้าในอศติกทิกฎิได้ เหตุผลคือ ระบบความคิดดังกล่าวนี้เชื่อในความ

²²Lucretius, "On the Nature of Things," in Jason L. Saunders, ed., Greek and Roman Philosophy after Aristotle (New York: The Free Press, 1966), pp. 15-46.

มีผู้ของโลกทางกายภาพนั่นเอง ในทัศนะของลูเครติอุส จักรวาลนี้ประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ที่เป็นสสาร สสารประกอบขึ้นจากอะตอม อะตอมเป็นสิ่งที่มียุคคงที่ ไม่เพิ่ม ไม่ลด ไม่อาจ ถูกทำลายได้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสิ่งต่างๆ เป็นเพียงมายาภาพเท่านั้น ถ้าตัดเรื่อง อีตคาออก เราอาจกล่าวได้ว่าทัศนะของท่านปลูตาร์คิอัสเกี่ยวกับของลูเครติอุสแทบจะไม่ต่างกัน เลยทีเดียว ส่วนความเชื่อสุดท้ายที่ปรากฏในข้อ ง. เราอาจพบได้ในปรัชญาสสารนิยมสมัยพุทธกาล อย่างเช่นสสารนิยมของท่านอชิตเกสสัมพลเป็นต้น²³

ปรัชญาทั้งสี่สำนักข้างต้นนี้แบ่งเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเชื่อว่านอกจากสสาร ยังมีสิ่งที่ไม่ใช่สสารภายในจักรวาลนี้ กลุ่มที่สองเชื่อว่าสสารเท่านั้นคือสิ่งที่มีอยู่ ดังนั้นในทัศนะของนักปรัชญาสองกลุ่มนี้ คำว่าสิ่งทั้งปวงย่อมมีความหมายต่างกัน แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งสองกลุ่มต่างก็เห็นพ้องกันว่า โลกทางกายภาพที่เราสัมผัสได้ด้วยอายตนะนี้มีตัวตนอยู่จริง ความเห็นตรงนี้เองที่ทำให้แนวคิดเหล่านี้เป็นอรรถกถาปฏิบัติเหมือนกัน

คำว่ามีอยู่หมายความว่าอย่างไร

คราวนี้เราจะมาพิจารณากันในรายละเอียดว่า เมื่อชาวอติกาทากล่าวว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ คำว่ามีอยู่นั้นหมายความว่าอย่างไร

ในทัศนะของผู้วิจัย คำว่ามีอยู่มีความหมายสัมพันธ์ไปถึงเรื่องสองเรื่องคือ ก. เรื่องเวลา ข. เรื่องสถานที่หรืออวกาศ ที่ว่ามีความหมายสัมพันธ์ไปถึงหมายความว่า เมื่อเรากล่าวว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่ คำกล่าวนั้นแฝงความหมายเกี่ยวพันไปถึงเรื่อง เวลาและสถานที่ เมื่อมีใครสักคนพูดกับเราว่า ก. มีอยู่ เมื่อเรานึกภาพ ก. ขึ้น ในความนึกคิด จะมีสองสิ่งติดตาม ก. มาด้วยเสมอ สิ่งแรกคือสถานที่ที่ ก. คำรงอยู่ และสิ่งต่อมาคือ ช่วงเวลาที่ ก. คำรงอยู่ คำว่ามีอยู่จะมีความหมายก็ต่อเมื่อกำนี้เกี่ยวโยงไปถึงคำว่าเวลาและสถานที่ เราไม่สามารถใช้คำว่ามีอยู่อย่างโดดๆ โดยไม่สัมพันธ์กับเรื่องเวลาและสถานที่ ดังเราจะรู้สึกงุนงงไม่เข้าใจเมื่อมีใครสักคนพูดกับเราว่ามีของสิ่งหนึ่งคำรงอยู่ แต่สิ่งนี้ไม่ได้ตั้งอยู่ ณ ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งในอวกาศ และ ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งที่แน่นอน ในทัศนะของผู้วิจัย คำว่ามีอยู่สามารถนิยามได้ดังนี้

มีอยู่ = คำรงอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งในอวกาศ และ ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง

²³ ทัศนิกาย สิลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อที่ 96.

คำว่ามีอยู่แฝงความหมายว่ามีบางสิ่งขึ้นโรงอยู่

จากคำนิยามข้างต้น เมื่อเรากล่าวว่า ก. มีอยู่ ข้อความนี้สามารถแปลความหมายได้ว่า ก. คำรงอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งที่แน่นอนในอวกาศ และ ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งที่แน่นอนภายในกระแสเวลาที่ยาวนานนับจากเริ่มมีจักรวาลจนกระทั่งถึงบัดนี้ ปรัชญาสี่-สตทฤษฎีของท่านปฤถักจายณะเชื่อว่า เคมีที่เคี้ยว ภายในจักรวาลนี้มีของเจ็ดสิ่งคำรงอยู่ แลคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชิวะ ต่อมาทั้งเจ็ดสิ่งนี้ก็มารวมตัวกันเป็นสิ่งที่่างๆ สิ่งเหล่านี้เมื่อรวมกันแล้วภายในช่วงเวลาหนึ่งก็จะแยกสลายออกจากกัน ยกตัวอย่างเช่น มนุษย์ ท่านปฤถักจายณะเชื่อว่ามนุษย์ประกอบขึ้นจากของเจ็ดสิ่งที่ว่านี้ ก่อนหน้าที่มีมนุษย์ จะเกิด ของเจ็ดสิ่งนี้ก็มิได้อยู่แล้ว เมื่อมนุษย์ตาย ของเจ็ดสิ่งนี้ก็แยกสลายออกไปเป็นหน่วยอิสระตามเคมี รอเวลาที่เหมาะสมจะรวมตัวกันใหม่ เป็นสิ่งใหม่ หรือเป็นคนใหม่ อัศติกวาทะของท่านปฤถักจายณะนี้ค่อนข้างเข้าใจง่าย เพราะสิ่งทั้งเจ็ดที่ท่านเชื่อว่าเป็นหน่วยมูลฐานของจักรวาลเป็นสิ่งที่คงทน ไม่แปรสลาย การคำรงอยู่ของสิ่งที่คงทนเป็นอมตะแบบนี้เราสามารถเข้าใจได้ง่าย ทั้งในแง่เวลาและอวกาศ กล่าวโดยสรุปก็คือ ในทัศนะของท่านปฤถักจายณะ ภายในจักรวาลนี้มีหน่วยมูลฐานอยู่เจ็ดชนิด หน่วยมูลฐานเหล่านี้มีอยู่จำนวนจำกัด ไม่เพิ่ม ไม่ลด สิ่งเหล่านี้มีมาตลอดนับจากอดีตที่ไม่อาจสืบสาวไปถึงได้ จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

ศัพท์ศิกวาทะมองจักรวาลต่างจากสี่สตทฤษฎีของท่านปฤถักจายณะ คนในทัศนะของศัพท์ศิกวาทะประกอบด้วยชั้นห้าหรือกล่าวรวมๆคือกายกับจิต ทั้งกายและจิตต่างก็ไม่เที่ยงแท้ถาวร ชาวศัพท์ศิกวาทะก็เหมือนชาวพุทธทั่วไปที่เชื่อในความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของกายกับจิต แต่ชาวศัพท์ศิกวาทะก็มีความเชื่อที่แปลกไปจากชาวพุทธทั่วไป โดยเฉพาะชาวพุทธเถรวาทตรงที่เห็นว่า แม้ว่ากายกับจิตของคนเราจะเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ แต่ภายในความเปลี่ยนแปลงนั้น มีบางสิ่งขึ้นโรงอยู่ ชาวศัพท์ศิกวาทะเรียกสิ่งนี้ว่า ชั้นธภาวะ ซึ่งแจกรูปออกไปเป็นห้าอย่างตามจำนวนชั้นธคือ รูปภาวะ เวทนาภาวะ สัญญาภาวะ สังขารภาวะ และวิญญาณภาวะ

แนวคิดเรื่องชั้นธภาวะนี้ ชาวศัพท์ศิกวาทะสร้างขึ้นเพื่ออธิบายว่า คนเราเป็นคนเก่าได้อย่างไรในเมื่อชั้นธที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวเขาเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จะเห็นว่าแนวคิดของชาวศัพท์ศิกวาทะนี้ละเอียดลึกซึ้งกว่าแนวคิดของท่านปฤถักจายณะ สิ่งที่ท่านปฤถักจายณะเรียกว่าภายในภาษาบาลีนั้นจำแนกออกเป็นสองประเภทคือ ประเภทที่

เป็นรูปธรรมหรือสสาร กับประเภทที่เป็นนามธรรมหรือสสาร สองประเภทนี้แตกต่างกัน ในแง่ความละเอียดอ่อนเท่านั้น แต่ทั้งหมดก็มีคุณลักษณะอย่างหนึ่งร่วมกันคือความเป็นเนื้อสาร(substance) หรือความเป็นสิ่งของที่มีตัวตน(thing) แต่สิ่งที่เรียกว่าชั้นภาวะในปรัชญาสัททิกวาทะนั้นไม่ใช่เนื้อสาร ไม่ใช่สิ่ง หากแต่เป็นอะไรบางอย่างที่ละเอียดยิ่งไปกว่านั้น

ตามหลักอนิจจตาและทุกขตาในพุทธปรัชญา กายและจิตเกิดดับรวดเร็วมาก(ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้เราจะได้อภิปรายกันในบทข้างหน้า) ความรวดเร็วดังกล่าวทำให้เราไม่สามารถระบุได้ว่าสิ่งเหล่านี้มีตัวตนอยู่จริงๆ ณ ตำแหน่งนี้ในอวกาศ และ ณ ช่วงเวลานี้ แนวคิดดังกล่าวนี้ทำให้พุทธปรัชญาไม่เป็นอรรถกถา แต่ในทัศนะของชาวสัททิกวาทะ แม้ว่ากายกับจิตจะเกิดดับรวดเร็วอย่างไรก็ตาม กายในการเกิดดับนั้นมีชั้นภาวะขึ้นโรงอยู่ ความเชื่อที่ว่ามีบางสิ่งขึ้นโรงอยู่ และสิ่งนี้เราสามารถระบุตำแหน่งในอวกาศตลอดจนช่วงเวลาที่มีมันดำรงอยู่ได้เอง ที่ทำให้สัททิกวาทะเป็นอรรถกถา แม้ว่าจะอ้างว่าสิ่งที่ทำหน้าที่ขึ้นโรงอยู่นี้จะไม่ใช่เนื้อสารและไม่ใช่สิ่งของที่มีตัวตนก็ตาม

ทัศนะของนักปรัชญาสารนิยมแบบที่เชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร เช่นลูเครติอุสก็เหมือนกับทัศนะของท่านปุกุทกัจจายนะที่กล่าวมาแล้ว สิ่งที่ลูเครติอุสเรียกว่าอะตอมก็เหมือนสิ่งที่ท่านปุกุทกัจจายนะเรียกว่ากายนั่นเอง สิ่งเหล่านี้เป็นเนื้อสาร เป็นสิ่งของที่มีตัวตน ความเป็นอรรถกถาในปรัชญาสารนิยมประเภทนี้ค่อนข้างชัดเจนและเห็นตามได้ง่าย ส่วนปรัชญาสารนิยมแบบไม่เชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร เช่นปรัชญาสารนิยมของท่านอชิตเกส-กัมพล แม้จะยอมรับว่าสสารมีการเกิดดับเช่นเดียวกับพุทธปรัชญา แต่ก็ไม่ได้คิดว่า การเกิดดับในสิ่งเหล่านี้จะเป็นไปอย่างรวดเร็วดังที่พุทธปรัชญาเชื่อ ในทัศนะของท่านอชิตเกสกัมพล สิ่งต่างๆในจักรวาลนี้รวมทั้งมนุษย์ด้วยประกอบขึ้นจากธาตุสี่คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม ธาตุสี่นี้ต่างจากกายเจ็ดในปรัชญาของท่านปุกุทกัจจายนะตรงที่ไม่เป็นอมตะ จะอย่างไรก็ตามถึงธาตุสี่จะไม่เที่ยง แต่ธาตุสี่ก็มีอายุการดำรงอยู่ที่ยาวนานเพียงพอที่จะให้เราระบุได้ถึงธาตุสี่ในทัศนะของท่านอชิตเกสกัมพลเป็นเนื้อสาร เป็นสิ่งของที่มีตัวตน สิ่งเหล่านี้มีตำแหน่งที่แน่นอนในอวกาศ และมีช่วงเวลาในการดำรงอยู่ที่ยาวนานเพียงพอที่จะให้เราระบุถึงความ เป็นอรรถกถาในปรัชญาสารนิยมประเภทนี้ว่าไปแล้วยังมองเห็นได้ง่ายกว่าความเป็นอรรถกถาในปรัชญาสัททิกวาทะ

มาถึงตรงนี้ผู้วิจัยขอสรุปว่า

ก. อัศติกฤตริคือทัศนทางอภิปรายที่เชื่อว่า มี " บางสิ่ง " ยืนโรงอยู่ ณ ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งที่แน่นอนในอวกาศ และ ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งที่ยาวนานเพียงพอให้เราละบุถึงได้

ข. " บางสิ่ง " ที่กล่าวถึงในข้อ ก. อาจมีลักษณะเป็นเนื้อสารก็ได้ หรือ เป็นภาวะทางนามธรรมก็ได้

ก่อนที่จะจบเนื้อหาตอนนี้ ผู้วิจัยขอเสริมว่า หากเราต้องการเข้าใจอัศติกฤตริยิ่งขึ้น ขอให้เราหลับตาแล้วจินตนาการว่า ณ ห้วงอวกาศอันเว้งว่างแห่งหนึ่ง มีวัตถุรูปร่างกลมจำนวนมหาศาลลอยอยู่ วัตถุกลมเหล่านี้แม้จะมีมากมาย แต่ก็มีจำนวนจำกัด วัตถุกลมเหล่านี้มีคุณสมบัติพิเศษคือ เป็นอมตะ ไม่สามารถถูกทำให้สูญหายไป นอกจากคุณสมบัติพิเศษนี้ วัตถุกลมเหล่านี้ยังมีคุณสมบัติรองลงมาคือสามารถเกาะกลุ่มกันแล้วแสดงตัวให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่างๆ เช่น คน สัตว์ พืช เป็นต้น เมื่อใดที่วัตถุกลมเหล่านี้เกาะกลุ่มกัน สิ่งต่างๆ ในจักรวาลก็เกิดมีขึ้น เมื่อใดที่แยกสลายออกจากกัน สิ่งต่างๆ ก็ดับหายไป การเกิดขึ้นและดับสลายของสิ่งต่างๆ เป็นเพียงมายาภาพ สิ่งที่เกิดและดับคือ คน สัตว์ พืช สิ่งเหล่านี้เป็นมายาภาพเพราะมิได้มีอยู่จริงๆ หากเป็นเพียงรูปลักษณะที่เกิดจากการรวมตัวกันของลูกกลมทั้งหลายเท่านั้น สิ่งที่มีอยู่จริงคือลูกกลมจำนวนมหาศาล วัตถุกลมเหล่านี้เป็นอมตะ ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เพิ่ม ไม่ลด มันจะมีอยู่อย่างนี้ และจะรวมตัวกันเป็นสิ่งที่ต่างๆ ในจักรวาลบ้าง แยกสลายออกจากกันเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมบ้าง เป็นเช่นนั้นวันแล้ววันเล่า

ภาพในจินตนาการที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะช่วยให้เราเข้าใจอัศติกฤตริในปรัชญาของท่านปฤทธิกิจจาณะ และปรัชญาสารนิคมแบบลูเครติอุสได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

คราวนี้เราจะจินตนาการใหม่ เป็นภาพของลูกกลมจำนวนมหาศาลเหมือนเดิม แต่ลูกกลมที่เราจินตนาการขึ้นใหม่นี้ไม่เป็นอมตะอย่างเช่นลูกกลมที่ผ่านมา ลูกกลมอย่างใหม่นี้เป็นสิ่งที่แตกสลายได้ ลูกกลมเหล่านี้มีอายุอยู่ในช่วงเวลานึง ช่วงเวลาดังกล่าวนี้นั้นยาวนานเพียงพอที่จะให้เราชี้หรือระบุได้ว่า นี่คือลูกกลม ก. นั่นคือลูกกลม ข. ลูกกลมเหล่านี้สามารถรวมตัวกันกลายเป็นสิ่งที่ต่างๆ ระหว่างที่รวมตัวกันอยู่นี้ อาจมีลูกกลมบางอันแตกสลายไป แล้วมีลูกกลมอันใหม่เข้ามาแทนที่ สิ่งที่เกิดจากการรวมตัวกันของลูกกลมเหล่านี้จะสามารถดำรงอยู่ได้ในช่วงเวลานึง จากนั้นลูกกลมทั้งหลายก็จะแยกออกจากกัน ลูกกลมที่แยกจากกันมานี้บางส่วนอาจมีอายุยืนยาวพอที่จะไปรวมกับลูกอื่น ๆ แล้วกลายเป็นสิ่งใหม่ แต่

บางส่วนก็อาจแตกสลายไป ลูกกลมที่เรากำลังจินตนาการถึงอยู่นี้เป็นสิ่งที่มียู่จริงๆ ภายในระบบเวลาและอวกาศ แต่มันจะมีอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น มิได้มีอยู่ตลอดไปอย่างเช่นลูกกลมที่เราจินตนาการถึงครั้งก่อน

นี่คือภาพเปรียบเทียบความเป็นอัครกติกทฤษฎีในปรัชญาสารนิยมแบบอชิตเกส-กัมพล

ภาพสุดท้ายที่เราจะจินตนาการคือภาพลูกกลมชุดใหม่ ลูกกลมชุดนี้แตกต่างจากชุดก่อนๆ ตรงที่เกิดแล้วก็ดับสลายไปอย่างรวดเร็วชั่วพริบตา ความรวดเร็วดังกล่าวนี้ทำให้เราไม่สามารถชี้หรือระบุได้ว่า นี่คือลูกกลม ก. นั่นคือลูกกลม ข. โน่นคือลูกกลม ค. เพราะทุกครั้งที่เราระบุยังไม่ทันเสร็จสิ้นถ้อยความ ลูกกลม ก. ข. หรือ ค. ที่ว่านั้นได้เปลี่ยนแปลงคือดับสลายไปอย่างสิ้นเชิงแล้ว การระบุของเราไม่สามารถบรรยายความมีอยู่ของลูกกลมเหล่านี้ได้

ลูกกลมเหล่านี้สามารถรวมตัวกันเป็นสิ่งที่ต่างๆ เช่นต้นไม้ ภูเขา ก้อนหิน สมุท ปากกา เป็นต้น ในที่นี้เราจะจินตนาการว่ามีลูกกลมจำนวนหนึ่งรวมตัวกันเป็นใบไม้สีเขียว เรานั่งสังเกตการณ์ดูใบไม้นี้เป็นเวลาหนึ่งชั่วโมง ระหว่างนี้เราสังเกตเห็นว่า มีลูกกลมชุดแล้วชุดเล่าผลัดกันเกิดมารวมกันแสดงบทบาทเป็นใบไม้

ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้เราสรุปได้ว่า ใบไม้นั้นเมื่อตอนต้นชั่วโมงเป็นคนละใบกับตอนท้ายชั่วโมง ที่เราสรุปเช่นนี้มีเหตุผลคือ ใบไม้นั้นเมื่อตอนต้นชั่วโมงเกิดจากการรวมตัวกันของลูกกลมชุดหนึ่ง ส่วนใบไม้นั้นในตอนท้ายชั่วโมงเกิดจากการรวมตัวกันของลูกกลมชุดใหม่อีกชุดหนึ่ง

แต่ที่เรายังรู้สึกว่ใบไม้นั้นยังเป็นใบเดิมก็เพราะ เมื่อลูกกลมชุดเก่าจะสลายตัวไป มันได้ส่งมอบภาวะทางนามธรรมบางอย่างให้แก่ลูกกลมชุดใหม่ที่เกิดมารับหน้าที่แทน ภาวะทางนามธรรมนี้ได้แก่ความเป็นใบไม้ที่มีสีเขียว มีรูปร่างลักษณะเฉพาะแบบนั้นแบบนั้น เป็นต้น เมื่อลูกกลมชุดใหม่นี้จะดับสลายไป มันก็จะส่งมอบภาวะทางนามธรรมนี้ให้แก่ลูกกลมชุดที่จะเกิดมาสืบแทน เป็นเช่นนี้เรื่อยไป

ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าลูกกลมเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถระบุได้ว่ามีอยู่ ณ ช่วงเวลานั้นเวลานี้ แต่ภาวะทางนามธรรมที่แสดงตนออกมาให้ปรากฏเป็นรูปธรรมแก่อายคนของเราเป็นสิ่งที่เราสามารถระบุได้ว่า ดำรงอยู่ ณ ช่วงเวลานั้นเวลานั้น

สิ่งที่เกิดและดับไปอย่างรวดเร็วคือบรรดาถูกกลมทั้งหลาย แต่ภายในกระแสความเกิดดับนั้น มีบางสิ่งถูกส่งมอบเป็นทอดๆ สิ่งนี้อาจเป็นภาวะที่ละเอียดประณีต เป็นนามธรรมที่ลึกซึ้ง แต่เมื่อมันถูกถ่ายทอดเป็นกระแสสืบเนื่องอย่างสม่ำเสมอ เราก็สามารถรับรู้มันได้ทางอายตนะ สิ่งนี้เองที่ทำให้เรารู้สึกว่าสิ่งต่างๆรอบตัวเรามีอยู่จริง และคงความเป็นสิ่งนั้นอยู่แม้ว่าวันเวลาจะผ่านไปอย่างไรก็ตาม

นี่คือภาพในจินตนาการภาพสุดท้ายที่อาจช่วยให้เราเข้าใจความเป็นอัตถิภาวนิยมในพุทธปรัชญาสำนักสหัตถิกวาทะได้ดียิ่งขึ้น